

**Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizâmiye Medreseleri,*
Nizâmiye Akademi, İstanbul 2017, 398 s.**

Nuran Ünal*

İslâm tarihinde medreselerden önce eğitim-öğretimin ağırlıklı olarak camilerde sürdürüldüğü bilinmektedir. IX. yüzyıldan sonra ise hem devletin hem de şahısların medreseler inşa etmeye başlaması ile eğitim-öğretim faaliyetleri buralarda yapılmaya başlandı. Özellikle XI. yüzyılda Selçukluların kurduğu medreseler, eğitim-öğretim faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmasına sebep oldu. Sultan Alparslan'ın emriyle Vezir Nizâmülmülk, Şia ile fikrî sahada da mücadele etmek ve devlet için gerekli olan memurların yetiştirilmesini sağlamak amacıyla Nizâmiye Medreselerini kurdu. Esasen oldukça önemli olmasına rağmen Nizâmiye Medreseleri ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça azdır. Burada tanıtılmaya çalışacağımız eser Nizâmiye Medreseleri hakkında yapılan kapsamlı çalışmalardan biridir. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ahmet Ocak tarafından kaleme alınan *Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizâmiye Medreseleri* isimli çalışma, müellifin yüksek lisans tezi olarak hazırladığı ve elde ettiği yeni bilgi ve belgeler ışığında genişletilerek ilim camiasına sunduğu bir eserdir.

Eser, Önsöz (s. 13-15), Kısaltmalar (s. 16), Kaynaklar ve Araştırmalar (s. 17-47), Giriş (s. 49-70) ve devamında şu beş ana bölümden oluşmaktadır: I. Bölüm: Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve İşleyişi (s. 71-136), II. Bölüm: Nizâmiye Medreselerinde Öğretim Kadrosunun Şekillenmesi (s. 137-177), III. Bölüm: Nizâmiye Medreselerinde Görev Yapan Müderris ve Muıdler (s. 179-240), IV. Bölüm: Nizâmiye Medreselerinde Öğrenciler ve Öğretim Programları (s. 241-275) ve V. Bölüm: Nizâmiye Medreselerinin İslâm Âlemi ve Kültür Tarihi Açısından Önemi (s. 277-358). Ardından Sonuç (s. 359-364), Bibliyografya (s. 365-380) ve İndeks (s. 381-398) kısımları ile eser tamamlanmaktadır.

Müellif, çalışma sırasında kullandığı muhtelif türdeki kaynak eserleri ve araştırmaları “Kaynaklar ve Araştırmalar” başlığı altında tanıtılmaktadır. Bu başlık, çalışmanın önemli kaynak eserlerine dayanarak hazırladığını ve Nizâmiye Medreseleri ile ilgili müstakil çalışmaların oldukça az olduğunu göstermektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi, nuranunal83@gmail.com Geliş T. / Received Date: 02/11/2018 Kabul T. / Accepted Date: 08/11/2018.

Giriş'te Türk eğitim sisteminin temellerinden başlanarak İslâm dinine geçiş sonrasında Türk eğitim sistemindeki dönüşüm ve Nizâmiye Medreselerinin kuruluşundan önce İslâm dünyasındaki eğitim sistemi ele alınmaktadır. Ayrıca Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Samaniler ve Selçuklulardaki eğitim sistemine de burada değinilmektedir

“Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve İşleyişi” isimli birinci bölümde, Nizamiye Medreselerinin kuruluş sebeplerini ve kuruluş aşamasını ve neden Nizâmülmülk'ün adıyla anıldığı ve genel görünümü hakkında bilgi verilmektedir. Nizamiye Medreselerinin işleyişinin devamını sağlamak için kurulan vakıflar ve onların işleyişleri bu bölümde yer almaktadır. Bu medreselerin sonu da birinci bölümde ele alınmıştır. Özellikle bu Medreselerin kimin tarafından kurulduğu konusu bu bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümün alt başlıkları şu şekildedir: “Nizâmiye Medreselerinin Kurulmasını Gerektiren Gelişmeler”, “Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu”, “Nizâmiye Kütüphanesi”, “Nizâmiye Vakıfları” ve “Nizâmiye Medreselerinin Sonu”. Bu başlıklar kendi içerisinde de alt başlıklara ayrılmaktadır. “Nizâmiye Medreselerinin Kurulmasını Gerektiren Gelişmeler” başlığı altında “Fâtımîler ve Şiî Medreseleri” ile “Bağdat Halifeliği ve Sünnî Medreseler” başlıkları; “Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu” başlığı altında “İlk Nizâmiye Medresesi'nin açılması, Bağdat Nizâmiye Medresesinin İnşası”, “Bağdat Nizâmiyesi'nin Eğitime Başlaması”, “Nizâmiye Adı ve Nizâmülmülk”, “Nizâmiye Binasının Müştemilatı”, “Nizâmiyelerin Açıldığı Şehirler” ve “Selçuklular Döneminde Açılan Diğer Medreseler” başlıkları; “Nizâmiye Kütüphanesi” başlığı altında “Kütüphane Personeli”, “Kütüphane Binası”, “Kütüphaneye Kitap Temini”, “Önemli Kütüphaneciler ve Yardımcıları”, “Selçuklular Döneminde Diğer Kütüphaneler”, “Kütüphane Personeli” başlığı altında “Kütüphane Müdürü (Hâzin)”, “Müstensihler” ve “Yardımcı Personel” başlıkları; “Nizâmiye Vakıfları” başlığı altında “Vakfın Kuruluşu ve Gayesi”, “Vakfiye Şartları ve Vakfın Gelirleri” ve “Vakıf Mütevellisi” başlıkları yer almaktadır.

“Nizâmiye Medreselerinde Öğretim Kadrosunun Şekillenmesi” isimli ikinci bölümde, medreselerin öğretim kadrosunu oluşturan müderrisler ve müdler hakkında bilgi verilerek atamalarından, kariyerlerinden ve müderris olabilmeleri için uymaları gereken kurallardan bahsedilmektedir. Medreselerin işleyiş şeklini gözler önüne seren bu bölümdeki önemli bir konu da müderris ve müdlerin mezhebî yönlerinin ele alınmasıdır. Nizâmülmülk, medrese vakfiyesinde müderris, vaiz ve kütüphanecilerin Şâfiî-Eş'arî mezhebinden olmaları gerektiği konusunda madde koymuştur. Bu bölümün alt başlıkları şunlardır: “Müderrisler” ve “Müdlar”. Bu başlıklar kendi içerisinde başlıklara ayrılmaktadır. “Müderrisler” başlığı altında “Müderrislerin Atanması”, “Müderrislerin Kıyafet ve Ders Verme Şekilleri”, “Nizâmiye Müderrislerinin

Görev Süresi ve Müderris Sayısı”, “Müderrislerin Malî Durumları”, “Müder-
rislerin Sosyal Mevkileri”, “Müderrislerin İlmî Kariyeri” ve “Müderrislerin
Mezhep Yönü” başlıkları; “Muîdler” başlığı altında “Muîdlerin Görevi”,
“Muîdlerin Yetiştirilmesi”, “Muîdlerin Görev Süresi ve Sayısı” ve “Muîdlerin
Önemi” başlıkları bulunmaktadır.

“Nizâmiye Medreselerinde Görev Yapan Müderris ve Muîdler” isimli
üçüncü bölümde, Nizâmiye Medreselerinde görev yapan 98 müderris ve 21
muîdin biyografileri verilmektedir. Bu bölüm hem Nizâmiye Medreselerinin
müderrislerini hem de Ortaçağ İslâm dünyasındaki âlimleri tanımak açısin-
dan çok önemlidir. Zira medreselerde görev yapan müderrisler döneme dam-
gasını vurmuş önemli âlimlerden seçilmekteydi. Âlimlerin ilmî seviye ve ka-
riyerleri, Nizâmiye Medreselerinin namını arttırmıştır. Devlet kademelerinde
çalışacak bürokrat kesiminin yetişmesi için gerekli olan genç dimağlar da bu-
rada eğitim almışlardır. Medreselerin açıldığı bölgeler Şii’lerin aktif olarak fa-
aliyet gösterdiği halkın zihnini bulandırdığı bölgelerden olması da bu bö-
lümde ele alınmaktadır. Bu bölümün alt başlıkları şunlardır: “Nizâmiye Med-
reselerinde Görev Yapan Müderrisler” ve “Nizâmiye Medreselerinde Görev
yapan Muîdler”. “Nizâmiye Medreselerinde Görev Yapan Müderrisler” baş-
lığı altında on üç başlık yer almaktadır: “Bağdat Nizâmiyesi”, “Nişâbur
Nizâmiyesi”, “Merv Nizâmiyesi”, “Belh Nizâmiyesi”, “İsfahan Nizâmiyesi”,
“Musul Nizâmiyesi”, “Âmül (Taberistan) Nizâmiyesi”, “Zebîd (Yemen)
Nizâmiyesi”, “Basra Nizâmiyesi”, “Herat Nizâmiyesi”, “Hûzistan Nizâmi-
yesi”, “Rey Nizâmiyesi” ve “Fusenç Nizâmiyesi”.

“Nizâmiye Medreselerinde Öğrenciler ve Öğretim Programları” isimli
dördüncü bölümde, eğitimde ana unsur olan öğrenci ve onların yetiştirilmesi
konusu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Zira devlet kademelerinde çalış-
cak memurların yetiştirilmesi ve İslâm dünyasında fitne oluşturan Şii ideolo-
jinin yayılmasını engellemek için bu medreselerde yetiştirilen öğrenciler faa-
liyet göstermişlerdir. Bu bölümün alt başlıkları şunlardır: “Öğrenciler” ve
“Ders Programları”. Bu iki başlıkta kendi içinde alt başlıklara ayrılmaktadır.
“Öğrenciler” başlığı altında “Medrese Hayatı” ve “Sosyal Hayat” olmak
üzere iki başlık bulunmaktadır. “Medrese Hayatı” başlığı altında “Öğrenci
Sayısı”, “Öğrenim Yaşı” ve “Eğitim Süresi” başlıkları yer almaktadır. “Ders
Programları” başlığı altında “Okutulan Dersler”, “Derslerin İşlenişi” ve
“Halka Açık Dersler (Yaygın Eğitim)” alt başlıkları görülmektedir. “Okutulan
Dersler” başlığı altında “Dinî ve Hukukî Dersler”, “Dil ve Edebiyat Dersleri”,
“Felsefe Dersleri ve Fen Dersleri” başlıkları yer almaktadır. “Derslerin İşle-
nişi” başlığı (s. 269-270) altında verilen bilgiler neredeyse İkinci Bölümdeki
“Müderrislerin Kıyafet ve Ders Verme Şekilleri” başlığı (s. 142-147) altında
anlatılanlar ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle burada bir tekrara

düşülmüştür. Muhtemelen konuların birbiri ile iç içe olması bunu gerektirmektedir.

“Nizâmiye Medreselerinin İslâm Âlemi ve Kültür Tarihi Açısından Önemi” isimli beşinci bölüm, kitabın en hacimli bölümüdür. Nizâmiye Medreselerini İslâm âleminde yıkıcı faaliyetleri önleyerek birlik ve beraberliği sağlamlaştırması, Türk-İslâm eğitim sistemine yaptığı katkıların yanı sıra Avrupa eğitim sistemi ve medeniyeti üzerinde etkileri de ele alınmaktadır. Bu dönemde Selçuklular için önemli iki düşman olan Bâtınîler ile Haçlılara karşı bu medreselerin oynadığı önemli rolde gözler önüne serilmektedir. Bu bölümün alt başlıkları şunlardır: “Nizâmiye Medreselerinin İslâm Âlemine Kazandırdıkları”, “Nizâmiye Medreselerinin Yıkıcı Faaliyetlerin Önlenmesi ve Devlet Bütünlüğünü Korumadaki Rolü”, “Türkler’in İslâmlaşmasında Nizâmiyelerin Rolü” ve “Nizâmiye Medreselerinin Avrupa’ya Tesirleri”. Bu başlıklarda kendi içerisinde başlıklara ayrılmaktadır. “Nizâmiye Medreselerinin İslâm Âlemine Kazandırdıkları” başlığı altında “Medrese Geleneğinin Doğması”, “Ehl-i Sünnet Fikrinin Güçlenmesi” ve “Şeriat-Tarikat (Medrese-Tekke) Uzlaşmasının Sağlanması” başlıkları; “Nizâmiye Medreselerinin Yıkıcı Faaliyetlerin Önlenmesi ve Devlet Bütünlüğünü Korumadaki Rolü” başlığı altında “Bâtınî Fikirlerin Engellenmesi”, “Birlik ve Beraberliği Temin Etmesi”, “Devleti Yöneten Kadroyu Yetiştirmesi”, “İslâm Âleminin Değişik Bölgelerine İlmî Destek Vermesi” başlıkları; “İslâm Âleminin Değişik Bölgelerine İlmî Destek Vermesi” başlığı altında “Azerbaycan Bölgesi”, “Horasan ve Türkistan Bölgesi”, “Şam Bölgesi”, “Irak, Hicaz ve Yemen Bölgesi”, “Kuzey Afrika ve Endülüs Bölgesi” şeklinde beş alt başlığa ayrılmaktadır. “Türkler’in İslâmlaşmasında Nizâmiyelerin Rolü” başlığında “Nizâmiye’nin Yesevîlik, Bektaşîlik ve Nakşîlik Üzerindeki Tesirleri” ve “Türkler’in İslâmlaşmasındaki Etkileri” şeklinde iki alt başlık yer almaktadır. “Nizâmiye Medreselerinin Avrupa’ya Tesirleri” başlığı altında “Batı Üniversitelerinin Kuruluşunda Model Olmaları”, “Haçlı Seferlerine Karşı koymadaki Rolü” ve “Nizâmiyelerin Avrupa Medeniyetine Tesirleri” başlıkları yer almaktadır.

IX. yüzyıldan itibaren Abbâsîlerin zayıflamaya başlaması ile İslâm dünyasında siyasî birliğin bozulduğu dönemde Irak, İran, Suriye, Mısır ve Anadolu’da ortaya çıkan siyasî teşekküller, birliği bozmakla beraber sosyal ve ekonomik açıdan da karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Siyasî buhranın yanında özellikle X. yüzyıldan itibaren Sünnî-Şîî mücadelesi de baş gösterdi. Bir yandan Abbâsî karşıtı politikaları ile siyasî, askerî ve fikrî olarak güç kazanan Fâtımîler, diğer taraftan 945 yılından itibaren Abbâsîleri tahakküm altında tutan Şîî bir hanedanlık olan Büveyhîler Sünnî İslâm dünyasına karşı oluşturdukları tehlike Selçukluların gelişine kadar ağır bir şekilde devam etti. Selçuklu Devletinin kurulması (1040) ve Bağdat’ta hâkim olmaları (1055) ile

İslâm dünyası açısından yeni bir dönem başladı. Büveyhîleri Bağdat'tan çıkarıp hilafet makamına eski saygınlığını kazandıran Selçuklular, Sünnîliğin yeniden yükselişe geçmesinde önemli bir rol oynadılar. Şia ile siyasî ve askerî alanda mücadelenin yanı sıra inşa ettikleri medreseler ile Sünnîliği korumayı ve yaymayı hedeflediler. Selçuklular hâkim oldukları İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da birçok medrese inşa ettiler. Bunlar arasında en önemlisi hiç şüphesiz Selçuklu sultanı Alparslan'ın emriyle Vezir Nizâmülmülk tarafından inşa edilen Nizâmiye Medreseleridir.

Genel olarak Ortaçağ İslâm dünyasındaki medreselerin yapısı ve işleyişini ele alan eserler kaleme alınsa da döneme damgasını vuran ve haleflerinin eğitim sistemlerinin yanı sıra Avrupa eğitim sistemini dahi etkileyen Nizâmiye Medreseleri hakkında yapılan çalışmalar yeterli değildir. A. Ocak tarafından hazırlanan bu çalışma alandaki bir boşluğu doldurması açısından önemlidir. Yazar, Nizâmiye Medreseleri ile ilgili muhtelif konuları ana kaynaklara dayanarak incelemektedir. Geniş bir bibliyografya sahip olmasından anlaşıldığı üzere eser titizlikle hazırlanmıştır. Ayrıca yaygın bilinen yanlışları kaynaklar ışığında düzeltmesi açısından da önem arz etmektedir. Örneğin; Nizâmiye Medreselerinin genel olarak Nizâmülmülk tarafından kurulduğu düşüncesi hâkimdir. Ancak müellif, Nizâmiye Medreselerinin Nizâmülmülk tarafından değil Sultan Alparslan'ın emri ve devletin parası ile Nizâmülmülk'ün çalışmaları sonucunda açıldığını ortaya koymaktadır (s. 97-98). Yanlış bilinen bir diğer husus ise Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin ilk kurulan Nizâmiye Medresesi olduğudur. Yazar kaynaklar ışığında Nişâbur Nizâmiye Medresesi'nin daha önce kurulduğunu göstermektedir (s. 85-86).

Eserde Nizâmiye Medreselerinin fizikî yapısına verilen bilgiler çok az olduğunu düşünmekteyiz. Burada daha ayrıntılı bilgi verilmesi bizce yerinde olacaktır. Sanat tarihinin bir konusu olmakla birlikte fizikî yapıya dair detayların verilmesi okuyucunun merakını gidermesi açısından önemli olacaktır. Kitap ile ilgili dikkatimizi çeken bir diğer husus da kitabın genelinde bu medreselerin Ehl-i Sünnet dışı fikirlere karşı kuruluşunu ağırlıklı olarak ele alınmasıdır. Fakat devlet kademelerinde görev yapacak kişilerin yani bürokrat kesimin yetiştirilmesi amacıyla da kurulan medreselerin bu yönü yüzeysel olarak ele alınmaktadır.

Nizâmiye Medreselerinin temel felsefesini, amacını ve işleyişini anlamak Selçuklu döneminin idarî, ilmî ve malî birimlerinin işleyişini anlamak açısından oldukça önemlidir. Bu medreseler ile ilgili mevcut çalışmaların oldukça az olması hiç şüphesiz bu eserin değerini arttırmaktadır. Nizâmiye Medreselerinin detaylı bir şekilde incelendiği bu eser, Ortaçağ İslâm dünyasında

eğitim-öğretim tarihi ve medreseler konusunda çalışacak araştırmacılara da yol gösterici niteliği taşımaktadır.